

УДК 37.034:37(09)

О.В. НЕВМЕРЖИЦЬКА,
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького
державного педагогічного університету імені Івана Франка

МИСТЕЦТВО ЖИТТЄТВОРЕННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглянуто проблему навчання дітей та молоді мистецтва життєтворення крізь призму поглядів В. Сухомлинського. Подано характеристики особистості, яка вміє жити і творити своє життя. На основі аналізу праць видатного українського педагога вказано на шляхи формування такої особистості.

Ключові слова: мистецтво життєтворення, особистість, яка вміє жити, В. Сухомлинський, навчання, виховання.

Постановка проблеми. Політичний, соціально-економічний кризовий стан українського суспільства, глибока аксіологічна криза негативно впливають на виховання дітей та молоді. Вони ж, свою чергу, проявляючи скептицизм та зневіру в ідеали, втрачають ті ідейні орієнтири, які мали б їм допомогти у житті. Ситуація ускладнюється ще й позицією сучасної української школи, яка часто декларує свої завдання формулою: «дати дітям якомога більше знань». Проте, на жаль, така позиція часто призводить до значних прогалин у вихованні дітей.

Якщо звернути увагу на спадщину багатьох відомих педагогів, у т. ч. й В.О. Сухомлинського, можемо помітити їх прагнення звернути увагу педагогів на дійсні потреби дітей, на їхнє намагання опанувати науку життя, мистецтво життєтворення. Та, на жаль, у навчальних планах шкіл немає такого предмета, а бажання дітей чомусь часто краще відомі дорослим, а не самим дітям.

Ось як характеризував дитинство Василь Олександрович Сухомлинський: «Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму й серця з навколишнього світу, – від цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк» [8, с. 15].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні науковці (І. Бех, І. Єрмаков, О. Кононко, Г. Сагач, Л. Сохань, В. Шинкарук та ін.) акцентують увагу на необхідності навчання мистецтва життя та життєтворчості підростаючого покоління, наголошуючи на пріоритеті в освітньо-виховному процесі парадигми творення і творчості у відповідь на зростаючий попит на творчий потенціал людини, її здатність до самоорганізації, творчого самовираження. Невипадково всі розвинуті країни світу збільшують «внески» в людину, розвиток і збагачення її творчих можливостей. Суспільство, яке не враховує змін, що відбуваються в цьому напрямі у цивілізаційному, соціокультурному розвитку світу, приречене на відставання у своєму розвитку – як соціально-економічному, так і людському [2, ч. 1, с. 15].

У контексті роздумів про мистецтво життєтворення, важливо замислитися, а що ж таке життя? Очевидно, у кожного своя відповідь на це запитання. Відомий філософ Мераб Мамардашвілі писав, що у життя є мотив, є якась нота, що пронизує великий простір і час життя. Одне з найбільших бажань – бажання жити. Але жити – як? Відчувати себе живим. Це

найбільша цінність. У житті немає цінності поза ним самим, воно саме – цінність у цьому розумінні. Отже, основне наше бажання – це жити.

А ось жити виявляється не просто. Найтипівша ситуація – незнання самого себе і свого справжнього становища. Отже, основне завдання – досягнути своє справжнє становище, досягнути який я, що мені потрібно, в яких умовах і як я зможу себе поважати? І яким має бути світ, у якому я зміг би гідно жити, в якому втілювався б мій образ? Тому що світ має функціонувати так, щоб у ньому могло жити таке «Я», яке я міг би поважати [1].

Натомість навчитися мистецтва жити – означає оволодіти умінням і високою майстерністю у творчій побудові свого життя, що базується на глибокому його знанні, розвинутій самосвідомості, оволодінні технологією програмування, конструювання і здійснення життя як індивідуально-особистісного життєвого простору. Особистість, яка вміє жити, – це наперед:

- особистість, яка реалізувала себе (людина, яка відрізняється розвинутим усвідомленням своїх здібностей і потреб, послідовно використовує ці знання для вибору альтернатив, що дають можливість вести здорове, продуктивне і наповнене самоздійсненням життя);

- особистість із прагненням до підтримки інших (людина, яка вміє цінувати взаємостосунки з іншими людьми і розвиває різноманітні зв'язки з ними);

- особистість, яка розуміє життя як постійне навчання;

- активний учасник культурного розвитку (людина, яка вміє цінувати культурну і творчу діяльність, бере в ній участь і розуміє найважливіші сторони і аспекти культури);

- висококваліфікований працівник (людина, яка бере на себе відповідальність за послідовне виробництво якісної продукції і відповідних сервісних послуг);

- інформований громадянин (особистість, яка добре поінформована у питаннях історії, політичної ситуації, із зацікавленням реагує на локальні, національні й міжнародні проблеми);

- захисник навколишнього середовища (людина, яка добре усвідомлює взаємозв'язки і відповідні механізми природи, їх важливість, а також вміє ефективно і відповідально використовувати природні багатства) [2, ч. 2, с. 23–25].

Очевидно, що шукати шляхи формування такої особистості можна і треба у працях сучасників. Але варто також звертатися до історичної спадщини, адже у ній часто можна віднайти відповіді на багато запитань. Дуже важливою у цьому контексті є педагогічна спадщина В. Сухомлинського – надзвичайно інформативна і до сьогодні актуальна. Безперечно, погляди будь-якого вченого несуть на собі відбиток часу, в якій вони творилися. Тому й спадщина В. Сухомлинського не позбавлена ідей, які сьогодні вважаємо контрверсійними. Проте у багатьох працях можна віднайти те раціональне зерно, яке допоможе педагогам у розв'язанні непростих завдань, які ставлять перед ними шкільні будні.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз шляхів навчання життєтворчості особистості крізь призму поглядів В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Насамперед наголосимо на двох важливих ідеях, які відображені у працях педагога: школа має навчати своїх учнів життя, і разом з цим школа не робить найголовнішого, що має робити, – не вчить жити [11, с. 337]. Мабуть, тому у працях педагога зустрічаємо міркування з приводу формування особистості, яка вміє жити, володіє мистецтвом життєтворення, і вони можуть сьогодні служити педагогам орієнтиром у їхній роботі. Отже, звернемося до праць педагога.

Особистість, яка реалізувала себе. Неодноразово у своїх працях В. Сухомлинський порушував питання розвитку здібностей та обдарованості, будучи переконаним, що нездібних дітей немає. «Немає дітей обдарованих і необдарованих, талановитих і звичайних. Обдаровані, талановиті всі без винятку діти. Розпізнати, виявити, розкрити, виростити, виплекати в кожного учня його неповторно індивідуальний талант – це означає піднести особистість на високий рівень розвитку людської гідності» [5, с. 96].

Педагог наполягав, що розвиток здібностей – це живий, рухливий процес. Людина переважно стає не тим, ким мріяла стати в підлітковому віці. І тим не менше саме досягнення значного успіху є тією маленькою вершиною, піднятися на яку дитина може, лише доклавши особливих зусиль, а піднявшись, відчуває, як багато і в той же час мало зробила, – адже

з маленької вершини ще краще видно більш високі, поки недосяжні вершини [3, с. 146]. Таким чином, пізнавши себе, свої потреби і бажання, людина прагне до самовдосконалення, до подолання нових вершин.

Проте добре, якщо у цьому процесі їй допоможе чуйний педагог. «У руках кожного педагога, – писав вчений, – доля десятків, сотень людських життів. Доторкніться до серця, до душі вихованця дбайливою люблячою рукою, відкрийте в ньому майстра-творця, і людина заграє своїм неповторним сяйвом, як починає сяяти коштовний камінь у руках ювеліра, що зумів розкрити за сірою, непривабливою зовнішністю чарівне сяйво... Вірте в талант і творчі сили кожного вихованця. Людина – неповторна!» [5, с. 96].

Особистість із прагненням до підтримки інших. Багато праць вчений присвятив проблемам виховання у колективі. Сьогодні можна по-різному до них ставитися. Проте не можна не помітити, що кожного разу на фоні колективу В. Сухомлинський виділяє вихованця як неповторну індивідуальність, кожного разу педагог звертає увагу на колектив як засіб формування гуманних рис характеру. Людина великої душі любить людей. Ми будуюмо всю систему взаємин в учнівському колективі так, – писав В. Сухомлинський, – щоб переважна частина зусиль кожного вихованця була спрямована на турботу про інших людей: про товаришів, батьків, всіх тих, хто потребує допомоги і підтримки. Моральний досвід, що набувається у таких взаємостосунках, є невичерпним джерелом моральних чеснот – безкорисливої доброти, сердечної, щирої уваги і чуйності [3, с. 196].

У творах педагога часто порушуються питання формування особистості, яка дбає не лише про себе, але й про інших. Загальновідомою є «Азбука моральної культури», якою керувалися у Павлівській школі і яка втілює низку вимог, правил, норм поведінки:

1. Ти живеш серед людей. Кожний твій вчинок, кожне бажання позначається на людях, які тебе оточують. Є чітка межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна...
2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми... Плати їм за це добром.
3. Всі блага і радощі життя створюються працею. Без праці немислиме чесне життя...
4. Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним. Допмагай товаришеві у біді. Поважай і шануй батька і матір – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим непримиренним до зла серцем... У доброті й великодушності до чесних, добрих, безпорадних, беззахисних – не слабкість, а сила. Безсердечність породжує байдужість, байдужість породжує себелюбство, а себелюбство – джерело жорстокості.
5. Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості... [6, с. 120–121].

В основі таких поглядів В. Сухомлинського – розуміння, що «жити серед людей – все одно, що ходити в казковому саду, де навколо тебе найтонші пелюстки квітів з тремтячими краплями роси, і треба так іти і так доторкуватися до квітів, щоб не впала жодна крапля» [6, с. 157].

Особистість, яка розуміє життя як постійне навчання. Усвідомлюючи важливість навчання упродовж життя, а також великої ролі знань, отриманих у шкільні роки, педагог писав: надзвичайно важливо, щоб набуті знання сприймалися молодою людиною не як півтітка до вищого навчального закладу, а як багатство, необхідне їй абсолютно незалежно від того, ким вона стане – інженером, пастухом, вченим-фізиком чи хліборобом [3, с. 74].

В. Сухомлинський був переконаний, що життя вимагає, аби «людина не тільки оволоділа обраною спеціальністю в середньому або вищому навчальному закладі, але й усі роки творчої праці заглиблювалася в тонкощі своєї і, якщо для цього є необхідність і умови, суміжних, споріднених спеціальностей» [6, с. 70]. А це, своєю чергою, вимагає від особистості вміння і бажання вчитися упродовж життя. І саме таке бажання має сформулювати, на його думку, школа.

Активний учасник культурного розвитку. В. Сухомлинський великого значення надавав творчій діяльності. Наголошуючи на необхідності прилучення дітей та молоді до кращих взірців вітчизняної й світової культури, він кожного разу нагадував про необхідність спонукання їх не лише до споглядання, але й до висловлювання своїх думок через різні види творчої діяльності. Під діяльністю педагог розумів працю і творчість, думку і почуття, що відображають, оцінюють і створюють красу. «Ми піклуємося про те, щоб дбайливе, чуй-

не ставлення до природи, праця для творення прекрасного набули активного, дійового характеру» [6, с. 181].

Вважаючи, що важко переоцінити значення творчості в духовному житті молоді, у Павлівській школі учні активно залучалися до художньої, літературної, музичної діяльності. «Усвідомлення творчого елементу в житті та праці, – писав В. Сухомлинський, – незмірно збільшує сили дітей у боротьбі з труднощами, спонукає їх до оволодіння новими знаннями, облагороджує їх у колективі, гартує волю. Творча діяльність є однією з умов утвердження моральної гідності. Завдяки творчості збагачується емоційне життя, розкриваються задатки, здібності, нахили особистості. Творча діяльність, яка відповідає прагненням і нахилам вихованця, сприяє тому, що в його моральному обличчі переважають позитивні якості і, що особливо важливо, особистими моральними зусиллями усуваються негативні» [4, с. 278–279].

Висококваліфікований працівник. Педагог був переконаний, що «підготувати молоде покоління до праці – означає не тільки дати йому відповідні практичні уміння і навички, а й забезпечити професійну підготовку. Готовність до продуктивної праці включає у себе уміння трудитися розумово, здатність постійно розвивати свій розум, застосовувати його до творчого розв'язання трудових завдань. Психологічна готовність до праці... є переконанням людини в тому, що в майбутньому трудовому житті зусилля її рук будуть підкорені розуму, творчому задуму» [7, с. 54].

У практику роботи Павлівської школи впроваджувалася робота на полі, в саду, в майстернях, лабораторіях тощо, що свідчить про усвідомлення В. Сухомлинським залучення школярів до продуктивної праці як передумови формування у майбутньому сумлінних працівників у різних сферах діяльності.

Інформований громадянин. Держава, в якій жив, працював, творив В. Сухомлинський, ставила перед школою завдання формування ідейного громадянина, комуніста-ленінця, добре обізнаного з питаннями історії, політичної ситуації як в СРСР, так і братніх країнах соціалістичного табору. Проте вважаємо важливим інший аспект педагогічної спадщини педагога, який не лише не втратив своєї актуальності сьогодні, але й набув ще більшої гостроти.

Сьогодні педагоги й психологи наголошують на інформаційному перевантаженні дітей, що негативно впливає на їхню психіку, а також особистісний розвиток. Вчені зауважують, що завдяки ЗМІ формується особа-«споживач», а не творець. І на ці небезпеки вказував В. Сухомлинський. «Часто можна чути твердження: нинішні діти отримують значно більше інформації, ніж отримували вони, скажімо, три десятиріччя тому, і що саме ця обставина, а не щось інше, дає змогу ставити дітей в інші умови в процесі опанування знань і ставити перед ними нові вимоги. Це правильно тільки в певному розумінні. Очі дитини завжди були широко відкриті на навколишній світ; її розум, почуття завжди гостро й зацікавлено сприймали те, що відбувається навкруги». Але педагог застерігав: «Нинішня дитина не може взяти у свій духовний світ з навколишнього світу більше, ніж дають їй змогу пізнавальні й творчі сили. Якщо вона помічає і відмінності в побудові машин, що оточують її, і різновиди телевізійних передач, то вона не має можливості помічати інші речі. Зміна якості інформації, постійно зростаючий її потік – ось що прийшло у світ сучасного дитинства...».

Педагог констатує, що технічні засоби позбавляють дитину необхідності «іти до першоджерела думки і слова», як він називав природу, і тим самим «віддаляють світ природи, коли безпосереднє спілкування з нею замінюється «скороченим», «умовним» баченням зображення окремих явищ». «Живі явища, живе споглядання, активне спілкування з природою не можна замінити ніякою інформацією, яку несуть технічні засоби» [10, с. 538–539]. Якщо проаналізувати сучасну ситуацію, то технічні засоби часто замінюють дитині спілкування не лише з природою, але й з людьми, що, безумовно, негативно впливає на міжособистісні стосунки.

Захисник навколишнього середовища. У своїх працях В. Сухомлинський часто нагадує про те, що людина завжди була і завжди залишиться дітям природи. Світ, який оточує дитину, – це насамперед світ природи з необмеженим багатством явищ, з невичерпною красою. Педагог був переконаним, що «...природа – джерело і водночас світ «дитинства думки»... Природа – колиска дитячої думки, і треба прагнути, щоб кожна дитина пройшла школу дитячого мислення [10, с. 539].

Педагог запровадив своєрідні заняття на природі, які назвав уроками мислення. Тематику окремих занять були: «Пробудження природи від нічного сну», «Як квіти зустрічають схід сонця», «Як співає жайворонок», «Подорож краплі води» тощо. Вже самі теми уроків свідчать про трепетне ставлення педагога до природи і намагання прищепити його дітям, навчити їх не лише мислити, але й з любов'ю ставитися до світу, який їх оточує.

Висновки. Квінтесенцією поглядів педагога на навчання життя є такий його вислів: «Вчити жити – це значить передавати з серця в серце моральні багатства, здобуті, нагромаджені людством. І передає ці багатства той, хто з колиски пестить дитину, хто дбайливою рукою підтримує її перший крок, хто веде її за руку по першій стежині життя. Це батько, мати і вчитель. Але щоб вчити жити, треба мати в собі те, що ти хочеш бачити в того, кого вчиш. Моральна чистота, моральна цілісність вихователя – це найголовніша і, по суті, єдина передумова успіху в тій найтоншій сфері людської творчості, яка зветься вихованням» [9, с. 199].

Отже, на переконання педагога, вміння жити – це жити морально. Завданням кожного педагога має стати не лише передавання знань, але й повсякчасне навчання мистецтва жити. При цьому навчити дітей та молодь мистецтва життєтворення здатна лише та людина, яка його опанувала і може служити взірцем для наслідування.

Список використаних джерел

1. Мамардашвили М. Психологическая топология пути: М. Пруст «В поисках утраченного времени» / М. Мамардашвили. – СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного ин-та, 1997. – 576 с.
2. Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-метод. посіб.: у 2 ч. / Ред. рада: В.М. Доній, Г.М. Нессен та ін. – К., 1997. – Ч. 1: Теорія і технологія життєтворчості. – 392 с.; Ч. 2: Життєтворчий потенціал нової школи. – 936 с.
3. Сухомлинский В.А. О воспитании / В.А. Сухомлинский. – М.: Политиздат, 1982. – 270 с.
4. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 1. – С. 209–402.
5. Сухомлинський В.О. Людина неповторна / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 80–96.
6. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 55–208.
7. Сухомлинський В.О. Розумова праця і зв'язок школи з життям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 53–69.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–282.
9. Сухомлинський В.О. Учитель і діти / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 195–203.
10. Сухомлинський В.О. Школа і природа / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 536–551.
11. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 149–416.

References

1. Mamardashvili, M. (1997). *Psichologicheskaja topologijz puti: M.Prust "V poiskakh utrachennogo vremeni"* [Psychological topology path: M. Proust "In Search of Lost Time"], Russian Christian Humanitarian Institute Publ., St. Petersburg, Russia, 576 p. (In Russian).
2. Donij, V., Nessen, G. (ed.) (1997). *Mystetstvo zhytt'etvorchosti osobystosti* [Life-creative art of personality], Kyiv, part 1: Theory and technology life-creative art, 392 p. part 2. Life-giving potential of new school, 936 p. (In Ukrainian).
3. Sukhomlinskij, V. (1982). *O vospitanii* [About education], Politizdat Publ., Moskov, Russia, 270 p. (In Russian).
4. Sukhomlyn's'kyj, V. (1976). *Dukhovnyj svit shkoljara* [The spiritual life of pupils]. *Vybrani tvory* [Selected works], Rad. Shkola Publ., Kyiv, Ukraine, vol. 1, pp. 209-402. (In Russian).

5. Sukhomlyns'kyj, V. (1977). *L'udyna nepovtorna* [Man is unique]. *Vybrani tvory* [Selected works], Rad. Shkola Publ., Kyiv, Ukraine, vol. 5, pp. 80-96. (In Russian).

6. Sukhomlyns'kyj, V. (1976). *Problemy vykhovann'a vsebichno rozvynenoji osobystosti* [Problems of education of fully developed personality]. *Vybrani tvory* [Selected works], Rad. Shkola Publ., Kyiv, Ukraine, vol. 1, pp. 55-208. (In Russian).

7. Sukhomlyns'kyj, V. (1977). *Rozumova prats'a i звязok shkoly z zhytt'am* [Mental labor and school's connection with life]. *Vybrani tvory* [Selected works], Rad. Shkola Publ., Kyiv, Ukraine, vol. 5, pp. 53-69. (In Russian).

8. Sukhomlyns'kyj, V. (1977). *Sertse viddaju dit'am* [I give my heart to children]. *Vybrani tvory* [Selected works], Rad. Shkola Publ., Kyiv, Ukraine, vol. 3, pp. 7-282. (In Russian).

9. Sukhomlyns'kyj, V. (1977). *Uchytel' i dity* [Teacher and Children]. *Vybrani tvory* [Selected works], Rad. Shkola Publ., Kyiv, Ukraine, vol. 5, pp. 195-203. (In Russian).

10. Sukhomlyns'kyj, V. (1977). *Shkola i pryroda* [School and Nature]. *Vybrani tvory* [Selected works], Rad. Shkola Publ., Kyiv, Ukraine, vol. 5, pp. 536-551. (In Russian).

11. Sukhomlyns'kyj, V. (1976). *Jak vykhovaty spravzhn'u l'udynu* [How to Raise a Real Man]. *Vybrani tvory* [Selected works], Rad. Shkola Publ., Kyiv, Ukraine, vol. 2, pp. 149-416. (In Russian).

В статье рассмотрена проблема обучения детей и молодежи искусству жизнетворчества сквозь призму взглядов В. Сухомлинского. Даны характеристики личности, умеющей жить и творить свою жизнь. На основе анализа работ выдающегося украинского педагога указано на пути формирования такой личности.

Ключевые слова: искусство жизнетворчества, личность, умеющая жить, В. Сухомлинский, обучение, воспитание.

In the article the issue of children and youngsters' education in the art of life in the light of views of V. Sukhomlynskyi is considered. Characteristics of a person who can live and create their life are given. On the basis of outstanding Ukrainian teacher's works analysis, the author points the ways of forming such a person.

Key words: a person who knows how to live, art of life, education, V. Sukhomlynskyi.

Одержано 9.10.2015.